

IZVJEŠTAJ BISKUPA JURJA HAULIKA SVETOJ STOLICI O STANJU ZAGREBAČKE BISKUPIJE IZ GOD. 1841.*

Metod H R G

I. Uvodne napomene

1. Od izvještaja o stanju zagrebačke biskupije koje su biskupi bili dužni slati Sv. Kongregaciji Koncila(1) do sada su objavljena dva: biskupa Šimuna Bratulića (1603–1611) iz god. 1607. i biskupa Franje Ergelskoga (Erghelius, Erghela, 1628–1637) iz god. 1634, oba u Bogoslovskoj smotri(2) u redakciji o. Atanazija J. Matanića.

* IZVORI I LITERATURA

- Nadbiskupski arhiv, Zagreb NZA /:
 - Acta ecclesiastica
 - Acta politica
 - Acta personalia Georgii Haulik
 - Protokoli, Kanonske vizitacije br. 209a-d, 210
- Dr. VELIMIR DEŽELIĆ st., Kardinal Haulik, nadbiskup zagrebački, Zagreb 1929.
- Dr. LJUDEVIT IVANČAN, Podaci o zagrebačkim kanonicima (rukopis: Aleksandar Alagović, Juraj Haulik)
- Dr. LJUDEVIT IVANČAN, Čazmanski kaptol. Croatia sacra 1932, str. 101–140
- Dr. LJUDEVIT IVANČAN: Zagrebački kaptol. Croatia sacra 1932, str. 161–275
- Znameniti i zaslužni Hrvati, Zagreb 1925.
- Dr. JOSIP BUTURAC, Zagrebački biskupi i nadbiskupi 1094–1944. Zbornik zagrebačke nadbiskupije, Zagreb 1944, str. 17–70
- IVAN TKALČIĆ, Monumenta episcopatus Zagrabienensis II, Zagreb 1874.
- Javna bolnica na Jelačićevu trgu u Zagrebu. Izvješće na Gradsko poglavarstvo od dra. Š. Mazzure, gradskog odvjetnika od 5. travnja 1891., br. 10367, s priložima, Zagreb 1909.
- Požeška kolegija. Spomenica o stogodišnjici 1835–1935. (Požega)
- Dr. IVAN ŠKREBLIN, Pastorizacija u Zagrebu kroz 18. i 19. stoljeće. Zbornik zagrebačke nadbiskupije, Zagreb 1944, str. 727–808
- MAXIMILIANUS VERHOVACZ, Constitutiones synodales Ecclesiae Zagrabienensis, Zagreb 1805.

1) Danas Kongregacija za biskupe.

2) Bogoslovska smotra XLV/1975, br. 1, str. 120–126

2. Ovdje objavljujemo jedan od četiriju izvještaja biskupa **Jurja Haulika** (1837–1869) i to prvi, iz god. 1841, prema konceptu koji je sačuvan u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu(3). Koncept je pisao vjerojatno prema diktatu biskupovu, kanonik a latere Ivan Kralj(4), a sam biskup ga je ispravio i dopunio vlastoručno, dodavajući, odnosno križajući, riječi i dijelove rečenica. Na konceptu je Haulikova oznaka: „*Expeditur. Georgius episcopus m.p.*“. Kanonik Kralj na str. 1. označio je adresu i potpisao se: „*Beatissimo Patri Georgio 16-o Pontifici Maximo Romae. De dato 27-ae 8-bris 1841. Kralj m.p.*“ K tome je na str. 8. dopisan broj uz regist spisa: „322. 1841. Conceptus relationis quadriennalis Suae Sanctitati Gregorio 16 Pontifici via Excellentissimi Domini Comitum Cancellarii regii aulici, in sequelam solemnis juramenti occasione consecrationis deprompti et constitutionum apostolicarum praestari debitae“. Između redaka ovog registra ubilježena je i konačna oznaka: „*Expeditum*“.

Ovaj koncept izvještaja potpuno je vjerodostojan, sastavljen prema svim kancelarijskim propisima, odobren, a čistopis je sasvim sigurno otpremljen u Beč da ga Dvorska kancelarija prosljedi u Rim. Tim su naime putem još od Marije Terezije mogli i smjeli biskupi Austrije i Ugarske s Hrvatskom održavati službenu vezu s Rimom i obratno Rim s biskupima, što je potrajalo sve do konkordata Sv. Stolice s Austrijom god. 1855.

3. Čini nam se da je upravo ovaj Haulikov izvještaj sa svojim podacima o prilikama u zagrebačkoj biskupiji značajan, iako nije nikad stigao do Rima. O. Matanić ga u Bogoslovskoj smotri ne spominje, jer ga nema u Vatikanskom arhivu, a ne nalazi se ondje nikakva bilješka o njemu. Do Rima doduše nije stigao ni drugi Haulikov izvještaj iz god. 1855, ali za njega se zna po tome što se Haulik u idućem izvještaju god. 1862. poziva na neke svoje podatke u njemu. Bilo bi dobro istražiti arhiv Ugarske dvorske kancelarije u Budimpešti. Možda bi se u njem pronašli zaostali Haulikovi izvještaji te bi se možda moglo vidjeti i to zašto nisu otpremljeni u Rim redovitim putem. Domišljamo se da bi razlog tome mogao biti (za ovaj izvještaj iz god. 1841.) što Haulik govori o razvitku pučkog školstva pod njegovim uplivom, a ništa ne spominje državu (pravo rečeno, država se u ono vrijeme još dosta slabo brinula osobito za razvitak osnovnog, pučkog školstva). Drugo, što je moglo smetati jest Haulikova opaska o liberalnoj, samo što ne rekne protukršćanskoj, inteligenciji i njenom protucrkvenom utjecaju na javni život.

3) Nadbiskupski arhiv u Zagrebu (dalje: NAZ), Acta ecclesiastica (dalje: A. eccl.), kut. 12, oznaka: XIII. C. IV. 41

4) IVAN KRALJ, r. 12. V 1792. u Varaždinu. Poslije ređenja god. 1815. bio je namješten u biskupskoj kancelariji kao kancelist, zatim protokolista i ujedno ceremonijar biskupa Vrhovca. God. 1821. župnik u Pokupskom, 1835. u Vugrovcu, a 1836. imenovan kanonikom Zagrebačkog kaptola. Kanonik a latere biskupu Hauliku. 1854. postao je prepoštom kaptola i Vranskim priorom te posvećenim biskupom likopoljskim. Pomoćni biskup i generalni vikar Haulikov, poslije njegove smrti kapitularni vikar (1869.), a nadbiskupu Mihaloviću opet pomoćni biskup i generalni vikar. Umro je 21. II 1878. – Usp. IVANČAN, Podaci o zagrebačkim kanonicima. – Znameniti i zaslužni Hrvati, Zagreb 1925.

Nadamo se da će ovaj Haulikov izvještaj svojim podacima dobro poslužiti za upoznavanje stanja zagrebačke biskupije prije revolucionarne godine 1848, kad su se prilike u mnogočemu počele mijenjati.

Koncept izvještaja donosimo u vjernom prijepisu, osim dosljedne primjene pisanja *qu mjesto qv*, kako pišu i Kralj i Haulik u tekstu (npr. *quidem*, *atqve*, *inqve* i sl.), uz stavljanje ili izostavljanje zarezova prema potrebi te zamijenivši ponegdje veliko slovo malim.

4. Smatramo korisnim tekst izvještaja razdijeliti na 27 točaka i tako načiniti pregled sadržaja ovog dokumenta. Dakako da u samom spisu nema ove razdiobe ni brojeva.

- (1) Uvod. Isprika što ne može zbog zauzetosti osobno u Rim.
- (2) Izvještaji biskupa Maksimilijana Vrhovca god. 1794. i 1816.
- (3) Biskupija, granice i broj stanovnika po vjerama.
- (4) Katedrala. Orgulje i glavni oltar. Kanonici i prebendari.
- (5) Čazmanski kaptol.
- (6) Brojčano stanje župa.
- (7) Samostani.
- (8) Sjemeništa. Bogoslovi u Zagrebu, Pešti i Beču.
- (9) Bolnice. Braća Milosrdnici. Najavljuje dolazak Sestara milosrdnica.
- (10) Orfanotrofiji u Zagrebu i u Požegi.
- (11) Bratovštine i pobožna društva ne postoje. – Obnova Kalvarije na Ksaveru.
- (12) Prijelaz na izvještaj o vršenju pastirske službe u biskupiji.
- (13) Rezidencija. Katehizacija u župnim crkvama.
- (14) Kanonska vizitacija i dijeljenje sv. Potvrde.
- (15) Briga za pučko školstvo.
- (16) Disciplina klera.
- (17) Konferencije ili korone (*circuli*), teme za obradbu.
- (18) Propovijedanje.
- (19) Vršenje biskupskih funkcija.
- (20) Sveti redovi. Duhovne vježbe.
- (21) Kanonski časovi u katedrali i u kolegijatskoj crkvi.
- (22) Župnici, matice, mise pro populo. Svećeničko odijevanje.
- (23) Biskupski posjedi. Trošenje prihoda.
- (24) Svjetovni kler.
- (25) Redovnici i redovnice.
- (26) Čudorednost i pogreške puka. Inteligencija. Puk.
- (27) Završetak. Preporuka. Poklon.

II. Haulikov izvještaj 27. listopada 1841.

Beatissime Pater!

1. Quartus jam in finem vergit annus(5), quod ego miseratione ejus, qui exaltat humiles et de indignis dignos facit ac gratia Sanctae Sedis Apostolicae gubernacula dioecesis hujus Zagrabiensis capessiverim. Memori crebro revolvens mente instituta Patrum constitutionumque apostolicarum tenores in votis imprimis habebam limina apostolorum in persona visitare, ut ad pedes Sanctitatis Vestrae provolutus de villicatione mea rationem coram reddere valeam; ast usque adhuc a sinceri desiderii hujus implemento variis adjunctis meis impeditus, qui nempe ab adito episcopatu necessarias individuarum et locorum notitias proprias mihi reddere debui; ex post autem Comitata regni(6), quibus dictamine legis patriae intervenire me oportuit, annum fere integrum interceperunt; praeterea visitatio dioecesis justum tempus sibi vindicavit; intermedio etiam tempore mei, qui clementia Suae Regiae Majestatis in Banalis officii regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae regium Locumtenentem(7) renuntiatus fui, ob Bani mortem non interrupta praesentia mea magis necessaria evasit; unde factum est, quod in alia faventiora temporis adjuncta, subin, si Deus vitam dederit, magna spiritus cum promptitudine per me suscipiendum Primae Sedis et omnium ecclesiarum matris aditum mihi reservare cogar. Itaque ima, qua par sum, humilitate supplex accido Sanctitati Vestrae: ut, quam in persona non possum, de statu Ecclesiae meae relationem, ope harum spiritu fidelissimae adhaesionis et obsequii praestitam, paterna benignitate sua in tesseram sanctae communionis et obedientiae suscipere dignetur.

2. Antecessores mei pia memoriae praesules Zagrabienses antehac saepe de dioecesi hac secundum omnia capita, quae per instructionem Sacrae Congregationis Concilii

5) Biskup, kasnije nadbiskup i kardinal JURAJ HAULIK, rođen je u Slovačkoj, u Trnavi 20. travnja 1788, a umro u Zagrebu 11. svibnja 1869. Zaređen je za svećenika u Trnavi 18. IV 1811, službovao je kao kapelan u Komornu, zatim je bio tajnik i arhivar budimskog vikara. Doktorat iz teologije položio je u Pešti god. 1819, zatim je bio tajnik ugarskog primasa Aleksandra Rudnayja, od 1825. ostrogonski kanonik i primasov kanonik a latere, 1830. postao je savjetnikom Ugarskog namjesničkog vijeća i naslovni biskup Prištine, 1831. dvorski savjetnik i referent Ugarske dvorske kancelarije u Beču, 1832. prepošt Zagrebačkog kaptola i vranski prior. 8. svibnja 1837. imenovan je zagrebačkim biskupom, u Rimu potvrđen 2. listopada iste godine te 10. prosinca 1837. posvećen za biskupa u Beču i ustoličen 7. siječnja 1838. u Zagrebu. Bio je dvaput banskim namjesnikom, od 1838. do 1842. i ponovno od 1846. do 1848. kada se zahvalio nakon imenovanja Jelačićeva za bana. Zagreb je god. 1852. postao nadbiskupijom i Haulik je kao prvi nadbiskup ustoličen 8. svibnja 1853, a 16. lipnja 1856. u konzistoriju proglašen je kardinalom. – Usp. IVANČAN, Podaci; DEŽELIĆ, Kardinal Haulik, nadbiskup zagrebački; Znameniti i zaslužni Hrvati.

6) Haulik je boravio na zajedničkom Ugarsko-hrvatskom saboru u Požunu 1839/40. preko 11 mjeseci, od 27. svibnja 1839. do 15. svibnja 1840. – NAZ, Acta personalia Geor. Haulik; Deželić, nav. dj. 32 sl.

7) Budući da je ban Franjo Vlašić bio bolestan, imenovan je Haulik banskim namjesnikom do imenovanja novog bana Franje Hallera (16. VI 1842).

praecepta sunt, prolixas Sacrae Sedi Apostolicae exhibuerunt relationes(8), qualis in specie est relatio per denatum episcopum Maximilianum Verhovacz(9) sub 15 Februarii 1794(10), item alia sub 29-a Xbris 1816(11) praestita. Ideo in praesentiarum ad

partes obligationis meae refero, ea praecipue attingere: quae intra recinctum ovilis Dominici, curae meae crediti, pro incremento sanctae religionis, disciplinae ecclesasticae conservatione et fidelis populi aedificatione mox praetritis annis, item sub mea administratione prospere coepta aut feliciter terminata notatuque digna sunt et modernum statum concernunt. Et quidem

3. *reflexe ad statum materiale Ecclesiae*, a tempore praecitatarum relationum confinia episcopatus et dioecesi hujus nec ampliata, nec restricta sunt manentque eadem. Complectitur vero in gremio sui, sicut jam antea, duos Graeci ritus non unitorum episcopatus Carlostadiensem in Croatia et Pakracensem in Slavonia cum numero animarum, in quantum catholicis immixtae sunt 76 831, item episcopatum Graeci ritus Catholicorum intra recinctum dioecesi meae 647 numerantem.

Animae vero Romano-Catholicae in dioecesi Zagrabiensi numerantur 742 086. Dantur quoque intermixti per diversa loca asseclae Augustanae confessionis numero 319, item Helveticae confessionis 77 et Hebraei 2 022.

4. Quod *ad statum ecclesiae Cathedralis* attinet, elegans ejus fabrica decoro cultus divini apprimè respondet, bene et nitide conservatur. Organo majori(12) et principali

8. Usp. Bogoslovska smotra XLV/1975, br. 1, str. 120–126: Izvještaji zagrebačkih biskupa i nadbiskupa sačuvani u Vatikanskom arhivu o. A. J. Matanića; zatim M. Hrg, O izvještajima đakovačkih i zagrebačkih biskupa i nadbiskupa u Vatikanskom arhivu, u Croatica christiana, br. 2, 1978, str. 64–74.

9) Maksimilijan Vrhovac, zagrebački biskup 1787–1827.

10) Ovaj Vrhovčev izvještaj poslan je u Rim, kad su se prilike nakon smrti Josipa II nešto smirile. Vrhovac je tada završio vizitaciju katedrale i kaptola (1792–1794), a nove župe (osnovane uglavnom iza god. 1790.) pomalo su već počele živjeti samostalno.

11) Između prvog i drugog Vrhovčeva izvještaja prošle su bure Napoleonskih ratova koji su završeni god. 1815. i nadošlo je vrijeme smirivanja. – Oba ova izvještaja nalaze se u konceptu u NAZ, Acta Eccl. br. 563 s odgovorom iz Rima br. 575, zatim br. 791, 792, 795, 797, 798, 808 (popratni spisi, odnosno dopisivanje s Rimom o drugom izvještaju).

12) Nove velike orgulje za katedralu izgradio je prema narudžbi biskupa Alagovića Franjo Focht, orguljar u Pečuhu, a postavljene su god. 1834. Smještene su bile na kor iznad glavnog ulaza, gdje do tada nije bilo orgulja, nego su prije toga bile samo na empori u sjevernoj lađi, te se ispod njih prolazilo iz sakristije prema glavnom oltaru. Ove su nove orgulje imale 40 registara s 3 manuala i pedalom, ali nisu najbolje uspjele. Zato je kasnije, god. 1855, Haulik nabavio nove orgulje kod tvrtke Walcker iz Ludwigsburga, a Fochtove su bile prodane župnoj crkvi u Pregradi, gdje su još i sada. – NAZ, AEcl. XIII. C. III. 72c i dr. – DEŽELIĆ, Kardinal Haulik, 88.

ara nova(13), licet structurae gotticae non undique consona, paucos ante annos provisus est; solemnitatem cultus publici multum auget *collegium canonicorum* e 28 membris(14) – et *collegium praebendariorum* a 12 presbyteris – consistens.

E canonicis cathedralibus, juxta praescriptum Ss. Concilii Tridentini, unus laurea doctorali insignitus, praebenda utique provisus, officium *canonici theologi* rite obit et praelectiones scolasticas servat.

Item duo canonici per me ad id dispositi munere *paenitentiarum* defunguntur.

5. *Capitulum collegiatum Ss. Spiritus de Chasma*, sedem suam Varasini habens(15), constat e 7 canonicis, quorum unus vigore benigni decreti regii deinceps semper parochus civitatis Varasdinensis, alter vero director gymnasii ejatis esse debet; ac praeterea unus est ex dispositione mea spiritualis curator sanctimonialium divae Ursulae Varasini.

6. *Parochiae* in hac dioecesi, crescente numero animarum, jam nunc numerantur 343(16), omnes pastoribus spiritualibus rite provisae, quibus accensetur etiam ecclesia et parochia cathedralis(17), ubi e benigno mandato regio semper unus e canonicis parochiam cum subsidio duorum praebendariorum chori ejusdem ecclesiae administrare debet.

13) Novi glavni oltar za katedralu dao je izraditi biskup A. Alagović god. 1832. Za nj je nabavio i veliku umjetničku sliku Uznesenja Marijina, koja je prodana župnoj crkvi u Pregradi, prigodom postavljanja novog oltara koji je dao izraditi biskup Haulik. – Usp. DEŽELIĆ, Kardinal Haulik, str. 87–88; – Požeška kolegija, str. 30–31.

14) Popunjeno je 28 kanoničkih mjesta. U 13. i 14. stoljeću neko su vrijeme bila 33 kanonička mjesta, od 1329. obično se brojilo 32 kanonika. – Usp. TKALČIĆ, Spomenici Zagrebačke biskupije (MEZ) II, 79. – IVANČAN, Podaci o zagrebačkim kanonicima 66.

15) Čazmanski kaptol je dolaskom Turaka u Čazmu izgubio svoje posjede u Čazmi i okolici. Nakon oslobođenja Slavonije od Turaka Kaptol nije te posjede dobio natrag, nego je nakon dugog čekanja i pogađanja dobio od Komore u zamjenu bivši pavlinski posjed u Lepoglavi (1806), a god. 1811. preseljen je odande u Varaždin. – Usp. L. IVANČAN, Čazmanski kaptol, Croatia sacra, 1932, str. 101–140.

16) M. Vrhovac navodi god. 1794. 355 župa, od toga 35 lokalnih kapelanija; 1816. navodi 337 župa, jer su neke lokalne kapelanije postale župama. Vrhovac je osnovao oko 100 novih župa. Do 1841. broj župa je narastao na 343. – Usp. BUTURAC, Zagrebački biskupi i nadbiskupi 1094–1944. Kulturno poviestni zbornik zagrebačke nadbiskupije, Zagreb 1844, str. 17–70. – NAZ AEcl. 563, 791.

17) Kao katedralna župna crkva služi bivša cistercitska crkva sv. Marije na Dolcu. Prvotno je bila pred katedralom župna crkva sv. Emerika, no ta je srušena god. 1511. (Acta Capituli Antiqua 110/31). Biskup Vrhovac je bio odredio prigodom vizitacije 1792. da katedrala bude župna crkva sjedinjenih zagrebačkih župa Sv. Marije, Sv. Petra u Vlaškoj ulici i Sv. Ivana u Novoj Vesi. Kasnije je odustao od te odredbe. Prigodom vizitacije katedrale 1794. odredio je da katedrala bude župnom crkvom, a sv. Marija i sv. Petar filijale. To je proveo 1803, a god. 1823. konačno je opet uspostavio i ove dvije župe. – Usp. NAZ, Protokoli, Kanonske vizitacije br. 209a-d; AEcl. br. 530, 648, 825, i dr. – Dr. I. ŠKREBLIN, Pastorizacija u Zagrebu kroz 18. i 19. stoljeće. Zbornik zagrebačke nadbiskupije, 782–784.

In subsidium curae animarum dantur *cooperatores* 238.

7. *Monasteria et conventus religiosorum* ordinis s. Francisci sunt numero 15, item unus patrum capucinatorum(18), unus Fratrum misericordiae s. Joannis de Deo, qui curae infirmorum peculiariter sese impendunt, hi unum tantum presbyterum religiosum, necessariis facultatibus ad assistendum infirmis et moribundis per me instructum, habent (18a), denique existit unus conventus sanctimonialium Ordinis divae Ursulae(19), quae educationi femellarum prolium laudabiliter se consecrant.

8. Ne penes amplam hanc et populosam gregis Dominici portionem probi et sufficientes operarii desint, seminario *cleri junioris* ad praecriptum Ss. Concilii Tridentini omnis cura et sollicitudo impenditur; et, cum candidati ad statum ecclesiasticum adspirantes his annis majori numero se insinuare consueverint, ut in pro hoc instituto novella plantatio Deo accepta et sanctae religioni utilis in optatam virtutis ac pietatis olim segetem succrescat, juvenes nonnisi felicioris talenti et probatae moralitatis praemisso debito scrutinio albo cleri inscribuntur. Quamvis autem capitalia fundationalia seminarii per devaluationem chartaceae pecuniae ultra medietatem imminuta sint talique ratione clerus junior maxima parte ad onus mensae episcopalis reciderit, advertendum tamen omnem in provisione curae animarum defectum, in seminario dioecetano quotannis incirca 120 clerici, praeterea in seminario generali Pestano duo et in Collegio Pazmaneo Viennensi tres ad rationem dioecesis hujus educantur(20), ut adeo succrescentia sacerdotum sufficiens obtineatur.

9. Circa *Hospitalia pauperum* id solum advertere possum, quod in urbe Zagrabiensi Fratres misericordiae vocationi suae conformiter servitiis infirmorum operam suam in Xenodochio(21) laudabiliter et ad contentum publici navent.

18) Ovaj kapucinski samostan bio je u Varaždinu koji nije dokinut, poput zagrebačkog, za vrijeme Josipa II (1788). – Usp. ŠKREBLIN, nav. dj. 791.

19) Uršulinke su došle u Varaždin 3. prosinca 1703. iz Požuna po uputi kardinala Leopolda Kolonića. – O ss. Uršulinkama, gradnji samostana i crkve, razvoju škola nalazimo ponajviše u zapisnicima kanonskih vizitacija uršulinskog samostana. Vidi: NAZ, Protokoli, Kanonske vizitacije uršulinskog samostana, br. 210; zatim u arhivu samostana u Varaždinu i u Arhivu Hrvatske.

20) Ranije su u inozemstvu studenti bogoslovlja studirali u Grazu, Beču, Bolonji, Rimu i još nekim drugim sveučilištima.

21) *B r a ć a m i l o s r d n i c i*. Red je osnovao sv. Ivan od Boga za njegu bolesnika. U Zagreb su došli na poziv biskupa M. Vrhovca god. 1804. u novu bolnicu koja je građena 1794–1800. zajedničkim naporom grada Zagreba na Gradecu, Kaptola i biskupa, koji je napose pomogao dovršenje zgrade. Prigodom dolaska Milosrdnika kanonik Emerik Karlo Raffay (kasnije đakovački biskup) izdao je tiskom svoju propovijed: „Prodečtvo vu prilike vpelovanja redovnikov od miloserdnosti vu općinski špital vu Zagrebu...” Slično i kanonik Josip Sermage. Taj događaj spominje Vrhovac u svome Dnevniku, a više spisa nalazi se u NAZ, u serijama Acta politica i Acta Ecclesiastica – u odgovarajućim godinama. O Zakladnoj bolnici spisi se nalaze u Arhivu Hrvatske, u fondu Zagrebačka županija. – Dr. Š. MAZZURA, Javna bolnica na Jelačićevu trgu, Zagreb 1909.

Quia autem eorum cura potissimum ad infirmos mares extenditur, na alteri sexui par caritatis christianae beneficium desit, neque infirmæ ac miserabiles mulieres domicilio quaerendae corporis sanitatis et consolationis non destituantur, ut porro viva adsint in civitate Zagrabiensi piae sanctaeque vitae, sicubi hic certe necessaria exempla, ut praeterea proles femellæ egenorum parentum probam et christianam educationem facilius nanciscantur, constitui apud animum meum *Sorores Misericordiae* introducere, quarum merita laudes respectu patientis humanitatis et provehendæ moralitatis in orbe catholico apprime notae sunt, hocque scopo fundamenta aedificii claustralis una xenodochialis et sacelli jam posui, partem dotis pecuniariae in pluribus florenorum millibus consistentem in curam Capituli mei cathedralis resignavi et intra triennii spatium(22) pium hoc Institutum, si Deus vitam et benedictionem dedit, ad plenum consistentiae statum me perducturum confido.

Sunt praeterea in dioecesi alia nonnulla exigua xenodochia(23), item pauperum instituta, unde egeni subsidia vitae participant, ne ostiatim mendicare debeant.

10. Porro *Orphanotrophia existunt duo*, in civitate Zagrabiensi(24) unum, per penultimum praedecessorem meum Maximilianum Verhovacz et in Posegana aliud(25), per proximum praedecessorem Alexandrum Alagovich non modicis sacrificiis fundata, ad quae juvenes parentibus orbi et pauperes, bonae tamen exspectationis, suscipiuntur, ut classes gramaticales et studia humaniora absolvere ac tum statum sacerdotalem, ad quem in sensu Ss. Concilii Tridentini praecipue praeparantur, amplecti vel, si sacratori hoc vocatione eos destitui contingat, aliud vitae genus pro indole ac vocatione propria sibi deligere possint; denique Zagrabiae est *Convictus regius*(26) in quo juvenus nobilis scientiis ad virtutem et humanitatem informatur, sub unius canonici ecclesiae cathedralis et aliorum sacerdotum directione constitutus.

22) Nije se ostvarilo Haulikovo očekivanje. Prve su milosrdnice došle u Zagreb 5. rujna 1845. – O njihovu dolasku pisao je poglavito na osnovi arhivske građe u NAZ dr. JURAJ LAHNER u „Katoličkom listu“ 1943. i 1944, u „Novom listu“ 1942. i 1943, u reviji „Zagreb“ 1943. i 1944,

u „Croatia sacra“ sv. 22–23, u „Hrvatskoj prošlosti“ sv. 4. i 5. Služio se i podacima ondašnjih zagrebačkih novina i časopisa.

23) Haulik misli ovdje na hospitale u drugim hrvatskim gradovima, kao npr. u Varaždinu, Koprivnici i još ponegdje.

24) Orfanotrofij u Zagrebu osnovao je u Zagrebu u Vlaškoj ulici biskup M. Vrhovac. Otvoren je 5. lipnja 1827. – Usp. BUTURAC, nav. dj.

25) Orfanotrofij u Požegi osnovao je biskup A. Alagović. Kupio je na dražbi 15. X 1832. bivšu isusovačku kuću s kapelom sv. Lovre za 8000 for. te je u toj kući nakon temeljita popravka 15. listopada 1835. otvoren orfanotrofij. – Usp. Požeška kolegija. Spomenica o stogodšnjici 1835–1935, str. 83–86.

26) Ovaj tzv. „Kraljevski plemićki konvikt sv. Josipa“ izrastao je iz raznih zaklada uz isusovačke škole u Gornjem gradu (Gradecu). U njem su boravili za vrijeme školovanja đaci iz plemićkih obitelji. Poslije isusovaca ravnali su ovim konviktom kanonici i drugi svećenici do najnovijih vremena. – Arhivske građe ima među isusovačkim spisima u Arhivu Hrvatske.

11. *Confraternitates et pia sodalitia* non reperiuntur. Adest attamen in recinctu territorii civitatis hujus Zagrabiensis mons sic dictus Calvariae cum nitida ecclesia et duodecim capellis, pietate olim Jesuitarum ad omnem decorem suscitatus. Ecclesiam hanc ecquidem cum meo ad episcopatum accessu in bono statu, sed vero capellas et totum de caetero montis hujus Calvariae terrenum in summa desolatione reperi, quas ega capellas debite restauravi sacrisque passionem Salvatoris nostri repraesentantibus iconibus provideri, totum denique terrenum adjacens necessariis viis et aquarum defluxibus provideri feci aliquot mille florenorum impendio, positis etiam tribus convenientis magnitudinis crucibus e solido durabilique lapide, effigiis quoque Salvatoris et latronum exhibentibus. Cujus quidem renovationis summo cum animi solatio eum observavi effectum, quod populus defluxu postremae sacrae Quadragesimae magno sane numero bis per hebdomadam illuc confluerit et viam crucis, secundum libellum per me eatenus praescriptum et duplici lingua typis procudi curatum, devotissime absolverit.

12. His praemissis *in me ipsum ac officium meum* oculos mentis convertens, quid de me dicam? cum teste veritate aeternae justus sit accusator sui, ideo jugiter imploro gratiam divinam: ut qui dedit officium det etiam virtutem.

13. Ut partibus sacri muneris mei, deo incrementum dante, pro viribus satisfaciam, a *loco residentiae* nunquam recessi, nisi dum exposcentibus publicis Regni negotiis ad Comitata Statuum et Ordinum anno 1839/40 concedere debui. Inde autem ab exordio sacri regiminis mei omne studium et operam eo direxi, ut frigescentia in bono corda ad ferendos vivae fidei fructus, consecrandam animi puritatem, sequendam, quae a Deo est, pacem praeceptorumque Dei et Sanctae Ecclesiae observantiam acrioribus iisque spiritualibus stimulis incitarem, quod quidem tum pastoralibus literis crebro per dioecesim demissis, tum publicis et privatis cohortationibus afficere contendebam. Et quia ratum compertumque habui ad temporalem ac aeternam hominum prosperitatem nihil certius conducere, quam si tenerae et perverso saeculi spiritu nondum depravatae prolium mentes solidis principiis verae religionis et moralitatis tempestive induantur cereaque ac flexibilis aetas in semita recti religiosa pastorum suorum institutione manuducatur, intermissam tantisper publica in Ecclesia *parvulorum catechisationem ad praecipuas parochorum obligationes* retuli et ope encyclicae epistolae disposui(27), ut curati sacerdotes quavis die Dominico et festo, praeter antemeridianum cultum divinum et sacrum sermonem pro concione dicendum, horis pomeridianis ante Vesperas proles utriusque sexus curatae suae inomisse catechisent et in rudimentis fidei ac morum solerter instruant. Quamquam salutaris haec dispositio tanquam nova et insolita initio considerata fuerit pauciorique numero proles nonnullis in locis pro excipienda caelesti doctrina comparuerint, de praesenti tamen optatum proferre incipit fructum adeo,

27) Brižnost za katehizaciju mladeži pokazao je Haulik već u početku biskupstva u okružnici svećenstvu Vojne krajine od 9. IV 1838. gdje im nalaže da vrše katehizaciju u crkvama, župnim dvorovima ili na bilo kojem prikladnom mjestu, ako nema škole. – DEŽELIĆ, nav. dj. 24

quod instituto per me in compluribus ecclesiis parochialibus parvulorum examine, factum in scientia religionis conspicuum progressum. magna animi mei cum acquiescentia, adverterim.

14. Quoad negotia cum universam dioecesim concernentia, tum politica, quae mihi tanquam officii Banalis adhucdum vacantis regio Locumtenenti incumbunt, temporis admiserunt, *visitationi etiam canonicae* impendebam ac praecipue anno hoc notabilem dioecesi portionem et quidem in quatuor partibus, quippe in Regimine confinuario Gradiscano et Szluinensi, item in comitatu Zagrabiensi et Crisiensi parochias complures, universim 44, earumque ecclesias et pia loca lustravi, editis etiam decretis congrua disposui, sacramentum Confirmationis plus quam /.../ (28) millibus fidelium administravi, sacro sermone et privatis cohortationibus, uti necessitas postulabat, lucra spiritualia promovere studui. Praeterea in ecclesia mea cathedrali, quo major fidelium copia confluere consuevit, festis Pentecostalibus quotannis sacramentum Confirmationis administravi.

15. Cum plurimum momenti promovendam populi ruralis religiosam et civilem culturam in *scholis trivialibus* inesse dubio vacet, tales vero penes multas adhuc communitates parochiales desiderentur, non intermisi identidem clerum meum curatum ope circularium provocare(29), ut pro modulo suo, persuasione item et influxu penes plebem suam et dominos terrestres efficere studeat, quo comparatis necessariis mediis scholae triviales, ubi non sunt, introducantur, in quibus uberior religionis et eorum quae ad civilem vitam et prosperiorem rei familiaris administrationem pertinent, cognitio succrescenti publi facilius instillari valeat; blandior autem mihi hoc etiam vehiculo factum est, quod plures jam scholae rurales cum non exiguo rei sacrae et profanae emolumento conformiter benigne praescripto systemati constitutae sint, prout et ego exemplo quoque praelucere volens tales in compluribus parochiis ad bona et patronatum episcopatus mei pertinentibus potissimum cum propriis sacrificiis introduxi(30) ac, si Deus desideriis meis adspiraverit, ad residuas etiam adhuc episcopales parochias introducturus sum.

16. Ad manutenendam ampliusque provehendam *sacram disciplinam* et morum probitatem relationes semestrales a vicearchidiaconis de moribus districtualis cleri et populi mihi substernuntur debitaque sollicitudo et vigilantia adhibetur ad scandala et vitia in plebe tollenda, item ut curati verbo et exemplo gregem sibi commissam pascant.

28) U konceptu nije označen broj potvrđenika. Nepoznato je kako je bilo u čistopisu.

29) O školstvu je biskup u okružnicama raspravljao i toplo preporučivao osnivanje pučkih škola. Osobito je poznata bila njegova okružnica o pučkom školstvu od 9. siječnja 1839. – DEŽELIĆ, nav. dj. 25–27

30) Što je drugima stavljao na srce, to je sam vršio u župama svoga patronata, tj. na biskupskim posjedima. Tako je osnivao škole u Konjšćini, Vugrovcu, Sv. Ivanu Zelini i drugdje. – Spisi o ovim školama nalaze se u NAZ, Acta politica.

17. Ut autem sacerdotes saepe spiritum mentis suae renovent, mutuo semet ad aemulanda carismata meliora stimulent et gratiam, quae in iis est per impositionem manuum, suscitent, in singulis districtibus quotannis servantur *conferentiae ecclesisticae seu circuli*(31), in quibus una congregati parochi et cooperatores praecipue circa ea quae ad zelosam curae animarum rerumque ecclesiasticarum administrationem, corrigendas a recto devios mores, implementum sacri muneris pastoralis promovendamque suam et suorum animae salutem referuntur, consilia ineunt; desuper autem mihi via vicearchidiaconali relationes praestantur, quibus in debitam combinationem sumptis a me ultroneam, uti res deposcit, in viationem accipiunt.

Porro ut clerus in scientia sanctorum et cultura mentis magis proficiat, *themata literaturae ecclesisticae* parochis et capellanis pro danda scripta resolutione quotannis proponuntur responsaque in debitam censuram sumuntur: in cujus sequellam iis qui feliciter in argumento versantur majorisque adplicationis specimina edunt merita laus tribuitur, remissius autem studium prodentes seriis monitis ad majorem adhibendam diligentiam stimulantur.

Praetera eorum qui ad beneficia ecclesiastica adspirant *conkursus bini* per annum mensibus maio et augusto servantur, sub quorum decursu concurrentes responsa ex objectis theologicis concinnare, item sermonem sacrum et catechesim elaborare speciminaque suae pro gerenda cura animarum habilitatis dare, nec non terna vicinorum ecclesiasticorum scripta testimonia super moribus suis, zelo et adplicatione tenentur.

18. *Quoad praedicationem Verbi Divini*: hoc quantum moles negotiorum admittit, majoribus per annum solemnitatibus et aliis quibusdam vicibus ipsemet populo annuncio; secus autem dum id praestare non possum fidei fratrum meorum canonicorum opera suppleor, qui pro veteri usu et obligatione seriem sacrorum concionum in cathedrali ecclesia accurate observant(32) ita, ut singulis diebus Domini et festis solemnior sermo sacer per eosdem ecclesiae cathedralis canonicos ex ambone ad populum dicatur.

19. *In functionibus* ordini episcopali essentialibus aut ministerio verbi nullum exterior impedimentum.

20. *In collatione sacrorum ordinum* cuncta ad praescriptum Ss. Concilii Tridentini observantur. Sacris ordinibus initiandi dies aliquot meditationibus aliisque piis meditati-

31) Pastoralne konferencije (circuli ili korone) održavaju se u zagrebačkoj biskupiji od god. 1803. prema odredbi biskupa Vrhovca na sinodalnom sastanku svećenstva. – Constitutiones synodales ecclesiae Zagrabiensis... Zagreb 1805. – NAZ Protokoli, Kanonske vizitacije br. 209a-d. – Izvještaj biskupa Vrhovca Svetoj Stolici od 29. XII 1816. NAZ, AEcl. br. 791.

32) Od sinode biskupa Ergelskoga god. 1634. preuzeli su kanonici propovijedanje u katedrali, što je također uređeno i u Statutu iz god. 1800. – NAZ, Protokoli, Kan. viz. 209a-d.

onibus(32a) in seminario vacant ac praeterea pro more seminariorum clerus junior binis per annum vicibus exercitia spiritualia facere obligatur.

Non absimiliter Episcopus cum suo cathedrali et hujati clero tridua pia exercitia ante festa Paschalia quotannis servat.

21. *Chorus* cum horarum canonicarum recitatione in ecclesia cathedrali et collegiata singulis totius anni diebus rite servatur, missae autem conventuales pro benefactoribus applicantur.

22. *Parochi* in suis paroeciis canonicè resident, matriculas baptizatorum, copulatorum et mortuorum debite ducunt, missam singulis diebus dominicis et festis de praecepto pro populo curae suae commisso adplicare obligantur.

Clerus saecularis *vestem talarem* gradui suo competentem et patentem tonsuram domi forique, ni gravis causa excuset, defert, in contravenientes autem serio animadvertitur (33).

23. *Bonis et possessionibus episcopatus* posterioribus temporibus nec aliquid accessit, nec demptum est. Proventus suos episcopus ad mentem sacrorum Canonum dispensat, illa quae ab honesta et dignitati conveniente sustentatione supersunt in commoda sacrae religionis et patriae(34), intertentionem seminarii dioecesiani et domus deficientium sacerdotum, quantum fundatio non sufficit, eleemosynarum inter pauperes, item mendicare erubescens distributionem, egenorum studiosorum annua stipendia et subsidia menstrua(34a), denique aedium parochialium et ecclesiarum restorationes aut aedificationes convertit.

32a) Mj. meditationibus trebalo bi ovdje vjerojatno biti exercitiis ili nešto slično.

33) Iako pohvalno govori o svećeničkom odijevanju, ipak ima i nemarnih, protiv kojih treba ozbiljno nastupati. Isto ovo vrijedi za svećenički ćudoredni život, kako navodi u odsjeku niže: „de moribus cleri saecularis“. Iz svega vidi se da nije bilo, barem ne u većem broju, teških slučajeva prekršaja crkvene discipline.

34) Evo nekoliko navoda Haulikove velikodušnosti, što potvrđuje navode njegova izvještaja: Utemeljio je „Hrvatsko gospodarsko društvo“ (1841), za Sveučilište dao je 80.000 for., za Narodni muzej u Zagrebu 4.000 for., Matici Ilirskoj 4.000 for., Društvu za povjesnicu jugoslavjansku 4.000 for., Hrvatskom glazbenom zavodu 6.000 for., a taj je zavod i u drugim zgodama obilno podupirao, ss. uršulinkama u Varaždinu ostavio je zakladu od 18.000 for. za 6 djevojaka, pomagao Jugoslavensku akademiju, osnovao Društvo sv. Jeronima, hrvatskim gradovima ostavio je zaklade za siromahe u visini od 80.000 for., zakladu za udovice 50.000 for. i dr. – DE ŽELIĆ, nav. dj. str. 193, 195 i drugdje; Znameniti i zaslužni Hrvati.

34a) Među stipendistima je Haulikovim bio kasniji pisac August Šenoa, a obilno je pomagao školovanje slikara Vjekoslava Karas, što čini se nije dosta poznato. Haulik nije mogao nastupati kao velik mecena, jer je prihode trošio na mnoge strane, u različite svrhe. Spomenimo još samo konačno uređenje parka Maksimira.

24. *De moribus cleri saecularis* notandum habeo: canonicos cathedralis et collegiatae ecclesiae praescriptis obligationibus, quantum aetate, in valetudine negotiisque publicis aut Capituli non impediuntur, sat exacte satisfacere. Dein parochos et cooperatores in stationibus suis pro grege Domini excubantes, quemadmodum e periodicis vicearchidiaconorum relationibus informor et occasione susceptae visitationis advertere potui, partibus sacri muneris pastoralis plerumque laudabiliter defungi, verbum Dei fideliter annunciare, sacramenta pie dispensare ac tum in linea officii, tum ordine vitae regulae ecclesiasticae semet conformare. Quodsi tamen quipiam a spiritu sacrae vocationis abludant, congrua correctionis media mox adhibentur.

25. Non absimiliter *clerus regularis et sanctimoniales* clausuram illibate observant, officia pietatis vacant ac tum exemplo austerioris vitae, tum functionibus regulae et instituto suo convenientibus penes educationem juventutis et curam animarum utiles se exhibent.

26. Postremo quod ad mores et *vitia populi* attinet: parte quidem ab una cum solatio referre possum. in dioecesi mea quovis anno aliquot ex mixtis, ut supra attigi, Graeci ritus non unitorum ac Evangelicis ejurato schismate et haeresi professionem salvificae fidei catholicae assumere; parte vero ab altera fateri cogor: attenta moralitate apud catholicos quoque dari zizania inter triticum; quippe evenit quandoque ut, qui caractere civili distinguuntur, majorem mentis culturam profitentur magisque lectioni vacare possunt, dum aliis plus sapere volunt, penes tantam ubique perversorum auctorum copiam, infelici librorum delectu in locum genuini spiritus nutrimenti, virus morale imbibant, quam solidae doctrinae, innani verborum lusu in praeceptis acti, tribuunt, in exercitio religionis et pietatis officiis frigescere, praecepta Ecclesiae circa festorum observantiam, jejunium et abstinentiam a carnibus insuper habere accipiant maloque exemplo suo alios etiam in tempore ac aeternorum incuriam pertrahant. Unde sit, quod in urbibus major in frequentandis divinis desidia, vitae licentia ac mollities, amor sui nimius et divortia matrimoniorum plura ac in ruralibus parochiis deprehendantur. Plebeji vero homines ad intemperantiam in potu et imprecationes⁽³⁵⁾ proclives sunt. Contra vitia haec pastores animarum armis spiritualibus docendo et increpando procedere non intermittunt, ego vero penes quotidianam sollicitudinem meam assiduis precibus oro Patrem luminum, qui e malis bonos potenti virtute facere potest, ut sublata iniquitate malique illecebris, laetum boni operis fructum ubivis succrescere faciat.

27. Atque haec sunt, beatissime Pater, quae in obsequium constitutionum apostolicarum de statu Ecclesiae meae demisse referendi honorem habeo; in reliquo simplex de genu a Sanctitate Vestra peto, ut fidelem paterna gratia sua Ecclesiam meam pro-

35) Haulik zapaža da pod utjecajem loše literature opada u gradovima čudorednost, što se očituje u manjku pobožnosti, nesvetkovanju nedjelje, neobdržavanju posta i nemrsa, preslobodnu životu i bračnim rastavama. Pak je pak sklon piću i proklinjanju. Sve su to mane koje i danas – uz druge nevolje – prate narodni život.

tegere mihi que qui sacras Sanctitati Vestrae pedes devotissime exosculor et toti gregi meo apostolicam benedictionem impertiri dignetur.

Zagrabiae 27-a 8-bris 1841.

Sanctitatis Vestrae
humillimus, devotissimus et obsequentissimus filius.

EXCELLENTISSIMO AC ILLUSTRISSIMO DOMINO ANTONIO
COMITI MAJLATH AULAE CANCELLARIO REGIO - VIENNAE (36)

Excellentissime ac Illustrissime Domine Comes, cancellarie regie aulice, Domine mihi peculiariter collendissime!

Adjacentem relationem quadriennem de statu Ecclesiae meae, quam in conformitate nuncupati, occasione consecrationis meae solemnis juramenti, inque obsequium constitutionum apostolicarum Sacrae Sedi Pontificiae in humilitate praesto cujusque tenores in acclusa sub ././ copia Excellentiae Vestrae exhibeo Romam transmittendam procurari demississime peto; qui gratiis et pretiosissimis favoribus jugiter devotus peculiari venerationis cum cultu persevero Excellentiae Vestrae humillimus servus Zagrabiae 27-a 8-bris 1841.

Sasvim pri kraju Haulik je pripisao: Asservetur in actis praesidialibus.

36) Grof A. Majlath bio je kancelar Ugarske dvorske kancelarije u Beču. Možda je upravo on odgovoran što ovaj izvještaj nije stigao na određeno mjesto.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Zagreber (Agramer) Bischof Georg von Haulik hatte im J. 1841, 1855, 1862. und 1867. vier Berichte nach Rom an die *Congregatio Concilii* über den Zustand seines Bistums gesandt.

Es wird hier der erste von seinen Berichten veröffentlicht und zwar jener aus dem J. 1841, welchen er mittels der Ungarischen Hofkanzlei im Wien gesandt hatte, der aber nie nach Rom eingetroffen ist. Authentischer Konzept dieses Berichts hatte sich im Erzbischoflichen Archiv zu Zagreb erhalten.

Aus demselben betonen wir hier die folgenden Angaben:

Die Zahl der Katholiken auf dem Gebiet des Zagreber Bistums im J. 1841. war 742 086, der Griechisch Orthodoxen (*Graeco orientales non uniti*) 76 831, der Griechisch Katholiken (*Graeco orientales uniti*) 647, der Protestanten (Evangelisten) 39, der Calviner 77 und der Juden 2 022.

Es gibt in der Diözese im J. 1841. 343 Pfarreien, alle durch die Pfarrer und 238 Kapläne versehen. Im J. 1794. gab es 320 und im J. 1816. 337 Pfarreien.

Die Franziskaner hatten 15 Klöster, die Kapuziner 1, die Brüder der Barmherzigkeit (*Misericorditae s. Johannis a Deo*) 1 und die Ursulinen 1. Von den anderen Orden gab es keine Angabe der Glieder.

Die Theologiestudenten studierten alle im Zagreb, ausser 2 die im Pest und 3 die im Wien studiert haben.

Der Bischof Haulik wollte nach Zagreb die Schwestern der Barmherzigkeit des hl. Vinzenz von Paul (Vinzentinerinnen) für die Krankenpflege der Frauen und für die Erziehung der Mädchen herbeizuführen und schon im J. 1841. baute er für sie Kloster mit Krankenhaus und Kapelle. Diese Schwestern sind am 3. September 1845. nach Zagreb gekommen.

Es waren keine Bruderschaften, noch religiösen Gemeinschaften.

Der Bischof hebt die Notwendigkeit der Katechisation, die Errichtung der Elementar- oder Volksschulen und Abhalten der priesterlichen Konferenzen hervor.

Die Einkommen der bischöflichen Grundbesitze verwendet der Bischof, ausser für das reglerechte Erhalten der Besitztümer, besonders für Unterstützung und Stipendien armen Studenten (unter ihnen war auch der spätere kroatische Schriftsteller *August Šenoa* und der kroatische Maler *Vjekoslav Karas*), für die kulturellen Unternehmungen wie auch für die Bedürftige und Armen.

Die kroatische Intelligenz wird unter dem Einflusse der liberalen Schriften immer mehr liberaler. Das Volk neigt aber zum Trinken und Fluchen.